

УДК 007:304:070

ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ. ПУБЛІКАЦІЯ РЕЗОНАНСНА, АЛЕ НЕБЕЗДОГАННА

Ігор Паславський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: pais@mail.lviv.ua*

Проаналізовано журналістський матеріал, підготовлений у стилі класичного журналістського розслідування. Відзначено і вдалі авторські творчі прийоми, і фахові прорахунки. Змодельовано причиново-наслідкові дії особи, права і гідність якої грубо порушено.

Ключові слова: журналістське розслідування, засоби масової інформації, преса, право, гідність, резонансна публікація.

Актуальність. Журналістське розслідування як жанр у класичному його форматі не є поширеним явищем в українській журналістиці. Темпи утвердження його невисокі і з виразною тенденцією до збереження такими в перспективі.

Епізодичність журналістських розслідувань — очевидна й зумовлена низкою факторів. По-перше, тривалим, важким і прискіпливим збором фактологічного матеріалу, а згодом — і його доказової бази. Цьому жанрові властивий високий рівень аргументованості, тому обізнаність автора публікації у правовій площині проблеми має бути на рівні фахівця. По-друге, викривальні матеріали мають чималий резонанс, наслідком якого для журналіста може бути, висловлюючись військовою термінологією, рішучий контрнаступ. Дієвим механізмом самозахисту журналіста в таких ситуаціях можуть бути тільки беззаперечні факти, передовсім документально зафіксовані. І нарешті, по-третє, в українській журналістиці більше поширені публікації квазірозслідувального характеру, які у творчих медійних колах, стверджує Наталія Лігачова, йменують як «мочилівка». Для них характерний також гостровикривальний стиль викладу і нищівна критика, але емоційне нашарування й оціночні судження домінують над фактологічним викладом та неспростовними аргументами. Автори публікацій на замовлення переймаються не стільки точністю викладу, логікою перебігу подій і реальністю, скільки використанням факту як інформаційної підстави для нищівної до образливості критики опонента чи бізнесового конкурента. Нерідко поодинокі інформаційні обстріли, якщо суперники гідні один одного, переростають в інформаційні війни з усіх калібрів засобів масової інформації, які є в арсеналі кланово-олігархічних груп. Зрештою, гострі, затяжні інформаційні протистояння характерні для періоду напружених відносин і на міждержавному рівні.

Замовні публікації й ефірні виступи мають окремі спільні риси з матеріалами, в основі яких є журналістське розслідування, але вони не є такими за своєю сутністю, навіть більше — є їх своєрідним антиподом. Водночас, замовні медійні виступи відчутно поглинають резонансність журналістських розслідувань про тяжкі злочини, скоєні проти особи, зменшують їх ефективність та результативність.

З позицій академічної журналістської спільноти журналістське розслідування розцінюють як жанр, що поки не має виразних національних рис, а отже, не заслуговує на глибоке дослідження і змістовний аналіз.

Грунтовних монографічних наукових праць, присвячених аналізу опублікованих і переданих в ефір журналістських розслідувань, в українських дослідників ще небагато. У навчальних планах лише деяких провідних закладів освіти запроваджено спеціальний курс, базовою книгою якого є «Розслідувальна журналістика» визнаного московського дослідника Олександра Тертичного [6] та навчальний посібник доцента Київського Шевченкового університету Олександра Глушка «Журналістське розслідування: історія, теорія, практика» [1]. Етичний аспект зазначеної проблеми проаналізовано в колективній праці Валерія Іванова та Володимира Сердюка «Журналістська етика» [3]

Отже, в царині журналістського розслідування, скористаємося лексикою професора Станіслава Дністрянського, «відкривається дослідникові вельми вдячне поле» [2; 219].

Водночас, журналістські розслідування є досить поширеною темою бакалаврських та магістерських робіт, об'єктом аналізу яких є українські засоби масової інформації. Підсумкові студентські роботи вже в найближчому майбутньому мають шанс перерости у глибокі й ґрунтовні дослідження, оскільки тема їх є досить перспективною.

Методи дослідження: контент-аналіз, метод індукції та дедукції, аналіз та синтез, а також моделювання.

Мета публікації — аналіз журналістських розслідувань, опублікованих у місцевій пресі, та моделювання причинно-наслідкових вчинків і дій осіб, права яких зухвало порушено.

Безправність, дедалі частіше констатують засоби масової інформації, всеохопно лавиною накопчується на громадян нашої країни. Для пересічного українця чи навіть представника так званого середнього класу — основи стабільності демократичного устрою, складність ситуації полягає в тому, що буквально декілька років тому складалося враження: чубляться сильні світу цього — олігархи та високого польоту політичні діячі. Перші — бо прагнуть всіх і все приватизувати, другі — оскільки будь-якою ціною хотіли б управляти. У них свої закони й поняття честі, справедливості й порядності. Соціум усе-таки відсторонено сприймав підслуховування у службовому кабінеті одного Президента України й отруєння іншого. Рейдерські атаки на підприємства або гучні вбивства керівників високорентабельних фабрик та комбінатів також сприймалося як щось відчужене й не дуже близьке. Мовляв, у бідних не забирають. Або, у разі летальних випадків — не хотів ділитися, тому й поплатився. Однак процес беззаконня й безправності набув такого розмаху й стрімкості, що дійшов мало не до кожної оселі й кожного громадянина. Під сумнів ставлять святую святих — право власності конкретної особи.

До категорії важких злочинів, стверджує журналістка газети «Агенції журналістських розслідувань — «Інформатор» Оксана Пахолко, завжди зараховували згвалтування. Відповідно, й покарання охочих принизити жіночу гідність були досить суворі. Однак мешканець Кам'яно-Бузького району на Львівщині, за одну ніч скоївши низку злочинів за гідних подиву обставин, все ще на волі. Чоловік жорстоко побив 24-річну дівчину, *«схопивши її за волосся, силоміць кинув на переднє сидіння. Дівчина пручалася, втиралася ногами в землю, і тоді добродій кілька разів щосили вдарив її дверцятами по ногах»*. Уже цього окремого випадку достатньо, щоб персонаж публікації провів найближчі декілька років у місцях позбавлення волі. Адже кілька ударів дверима автомобіля по ногах, як мінімум, гарантують забій та тілесні ушкодження певного рівня тяжкості.

Далі *«п'янючий водій... раз у раз виїжджав на зустрічну смугу, їхав по ній... Олена молила Бога про одне: не розбитися, лишитися живою»*. Отже, правоохоронні органи чи працівники ДАІ отримали інформацію — водій у стані сильного алкогольного сп'яніння свідомо порушував правила дорожнього руху, наслідки чого могли бути навіть летальні. Виїзд на зустрічну смугу може зумовити дорожньо-транспортну пригоду найвищого ступеня важкості — лобове зіткнення автомобілів, неушкодженими з яких виходять лише ті, хто народився у сорочці (після того вони святкують два дні народження на рік).

«Але раптом Іван звернув із траси на бічну дорогу поміж полями... І, до ранку, — на підставі журналістського розслідування стверджує авторка публікації, — із особливим садизмом «робив із нею (потерпілою. — І. П.) що хотів і як хотів».

Ми свідомо уникаємо докладного переказу того злочину, принагідно зауваживши, що Оксана Пахолко зуміла ретельно й переконливо передати увесь трагізм, який довелося пережити молодій дівчині тієї ночі. Акцентуємо увагу лише на черговому важкому злочині.

«...Знесилена жертва двічі непритомніла... Тоді поїхав він у сусіднє село, набрав із чиеїсь криниці води і раз у раз занурював у нього голову Олени до самого дна. Дівчина захлиналася...» Хіба, скажіть, не маніакальні симптоми?! Озвірілий, він, по суті, маневрував між життям і смертю своєї жертви. Цей епізод злочину також заслуговує на суворе покарання.

Розгляньмо ще два кримінальні епізоди. Перший — погроза *«Спробуй тільки комусь розкажи, — приб'ю!»*. І другий, вочевидь, не гусарський вчинок: *«насамкінець попросив в Олени 40 гривень на бензин, щоби доїхати до Львова»*. Попросив, мабуть, переконливо. Це прохання треба трактувати все-таки як вимагання.

Проти героя публікації порушили кримінальну справу... *«Відтоді минуло майже півроку»*. За той час *«Олена відбула всі принизливі процедури дачі показів, допити слідчих, пережила численні судово-медичні експертизи, візити до психолога та психіатра. Її ночами сняться жахіття — і все здається, що захлинається, тоне в глибокій воді»*.

Отож минуло майже півроку, а «віз і досі там» — герой публікації змінює свідчення й перебуває на волі. Тому автор статті спробувала поспілкуватися з його «покровителями» з правоохоронних і судових органів. Слідчого районної прокуратури, як вдалося з'ясувати журналістці, головного консультанта звинуваченого, аж на місяць скерували у відрядження. А от голова місцевого

районного суду ситуацію прояснив у стилі зваричівського різдвяного посівання доларами.

Одкровення чинного представника Феміди заслуговує на дещо ширше цитування: *«Я ніякого відношення до нього не маю... Він такий чоловік... дуже гарний. Але як п'яний, то такий страшний і може зробити вам не знаю що... В першому випадку, то була така життєвська історія... Дівчинка продавала віночки. Він сказав: «Я то все в тебе куплю». Завів до себе додому, туди-сюда, посподіли. Він пішов в іншу кімнату, а прийшов за хвилину голий і взяв кобіту звалтував.. Другий (!) раз... я там не знаю, прав він чи не прав (ось так, не більше й не менше, виявляється, що гвалтівник з позиції місцевого судді може ще й бути «прав». — І. П.) у Львові якусь стареньку бабцю звалтував... Зампрокурора (я колись був прокурором району) — мій однокурсник, все там розслідував, а потім стара відмовилась від заяви...»*

Чи не тому й відмовилась, що спочатку розслідував однокурсник судді, авторка публікації не коментує й не аналізує, залишивши цей факт на логічне мислення читача. Це досить ефективний журналістський метод — підведення до позатекстової інформації, яка подеколи справляє сильніше емоційне враження, а отже, посилює ефективність журналістського матеріалу.

Однак, не відмовимо ж собі у задоволенні послухати колоритну розповідь — коментар голови місцевого суду про подвиги героя публікації. *«Інший був випадок... (зауважмо, третій уже. — І. П.)... Повіз до Львова своїх двох колеґів. Вони кажуть: «Дивися, якась кобіта йде, давай візьмемо її». Взяли, десь там пішли з нею... переночували... посадили її в машину до нього, а вона каже: «Завези мене в Жовкву». А він не захотів, то вона розізлилася і пішла заявила на нього, хоча він там був не винуватий. Але та справа туди-сюда... Він пішов заплатив їй чи чотири тисячі доларів, чи більше — навіть не знаю... щоби сказала, що нічого не було».*

Знову ж таки, журналістка не уточнює і не подає власних міркувань щодо фрагмента висловлень судді. Хоча ситуація, словами відомого правника професора Зорислави Ромовської, «звучить вельми неправдоподібно». Якщо справді нічого не було і герой журналістського матеріалу не відчував провини, то що викликало таку нечувану щедрість — 4 чи 5 тисяч американських доларів. Зрештою, служитель феміди все-таки обмовився, *«щоби сказала, що нічого не було»*. Між сказаним «нічого не було» і реальним «нічого не було» — це «две большие разницы», як полюбляють говорити одесити.

Продовжимо одкровення голови місцевого районного суду, оскільки воно привідкриває завісу тасмничої недоторканості завжди майже невинного звинуваченого:

...Ну й інші випадки... То є такий артист!

...якщо з ним щось ставалося, то мама приходила: «Ой Назаркевичу, ой, Михайловичу, та той-во, допоможіть!» Хоча він мені ніякий не рідний, і не близький, вони взагалі до мене не мають ніяких відносин. Просто я звідси родом, ми в сусідніх селах народилися, то колись один колгосп був...

...А то села близенько. От мама не раз сіла на велосипед, переїхалася туди-сюди, приходить і каже: «Та Михайловичу, та допоможіть синові! Я вас дуже прошу в таких ситуаціях, та зробіть щось»

...А чим я їм міг допомогти? Я їм там підказую чисто так не по-судейськи, а по-колежанськи...

...А що він знову жінку згвалтував, я перший раз чую. Якби ви мені не сказали...

Судова влада виявляла особливу гуманність до серійного гвалтівника, який, як з'ясувалося, ще й незаконно зберігав наркотики і здійснював крадіжки майна. За перше згвалтування його засудили на півтора року, зокрема у місцях покарання він перебував лише сім місяців. За друге, суд виніс вирок — 1 рік і 6 місяців умовно і аж 250 гривень (!) штрафу. А справу про незаконне зберігання наркотиків закрили через брак доказів.

Але була ще судова справа про спробу пограбування. Герой проник в оселю 87-річної бабусі, яка також звернулася до правоохоронних органів. Справу знову ж таки закрили. А згодом відкрили іншу — за надання неправдивих показів засудили (!) літню жінку, яка подала позовну заяву про спробу пограбування. Жінка про свою судимість навіть не здогадується.

Як підсумок, міліцейсько-прокурорсько-судове свавілля в цьому районі процвітає впродовж років. Авторка публікації усе ж не вживає категоричних суджень і не робить однозначних висновків, які, очевидно, є результатом журналістського розслідування. Обрана манера викладу, позиція авторки є вмотивованою, доволі толерантною й водночас принциповою.

Однак, відзначаючи загалом високий професійний рівень журналістики, не можемо не відзначити, що окремі неточності й хиби у публікації є. Для прикладу, перша особа в прокуратурі району — це прокурор району, а не «головний прокурор». Або: в одному випадку авторка стверджує, що її співрозмовник обіймав посаду *голови апеляційного суду області*, а в іншому — *члена суду*. І вже зовсім недоречним з позиції професійних стандартів й журналістських етичних норм є речення: «У пошуках відповіді агент (це нова посада в редакційному колективі чи може своєрідний «сексот» у правоохоронних чи судових органах? — І. П.) «Інформатора» дійшла до прокурора та голови суду». Збір та фіксація фактологічного матеріалу в межах правових норм є нагальною потребою й такого ж ґатунку вимогою до журналістів. Детективні методи збору фактажу — це характерна риса жовтої, бульварної, тобто таблоїдної преси. Насторожує також, що інтерв'ювання виявилось чи не єдиним методом збору інформації, оскільки авторка в публікації не зробила жодного посилання на офіційні документи.

Змодельймо можливі дії осіб, права та гідність яких знехтувано. Потрапивши у безвихідь, законслухняний, проте позбавлений реальних прав громадянин по суті має три варіанти вирішення складних особистих проблем. Перший із них — привернути увагу якомога ширшої громадськості до патової ситуації, досягти резонансу і тоді вже чекати реакції на публічність зацікавлених осіб, установ чи організацій. Іншими словами, загалом високий рейтинг ЗМІ, досить пристойний до них рівень довіри у суспільстві фактично перетворюють пресу в дієвий інститут, спроможний виступити останньою інстанцією у вирішенні проблеми. Оприлюднені факти безправ'я привернуть увагу громадськості, сприятимуть формулюванню відповідної думки. Наведена інформація таїть силу впливу на підсвідомість і формує позицію не тільки пересічного реципієнта, але й посадовців із когорти державних службовців.

Другий етап розв'язання невирішуваних проблем у суспільствах, непереобтяжених торжеством права й закону, це пошук «вирішувачів», підкуп осіб, від яких залежить ухвалення позитивних рішень, а отже, стимулювання

таких ганебних й неприйнятних явищ, як лобізм, корупція, хабарництво. «Вирішувач» — на зрозумілій мові «посередник», має доступ до кабінету високопосадовців у виконавчих, представницьких і судових органах влади, а також силових структур, освітян і т. ін. За свої послуги бере реальний відсоток, подекуди співмірний величині хабара посадовим особам. Складність проблеми полягає в тому, що людина загнана в глухий кут, у безвихідь, законно проблему вирішити не спроможна. Отож її право в тій чи тій справі із реального трансформується у віртуальне. Нонсенс полягає в тому, що часто хабарі дають суддям, щоби ті винесли справедливе рішення, яке повністю є законне, правове.

Відразу зазначимо, найнебезпечніший і, водночас, на щастя, не найпоширеніший варіант — це особистий, як правило, збройний спротив чи пошук найманих вбивць — кіллерів. У першому випадку людина керується більше емоціями і прагненням пошуку справедливості в такий досить специфічний спосіб, що про ймовірні наслідки думає чи не наостанок. Практично, не обмірковує доцільності забезпечення «прикриття» — пошуку алібі чи інших маскувальних елементів.

Ба більше, нерідко, скоївши кривавий акт помсти, кривдник майже відразу здається правоохоронним органам, десь у душі плекаючи надію, що ті розберуться й ухвалять рішення щодо його майбутнього, зважаючи на певний збіг обставин і складність ситуації, в яку мимоволі потратив головний персонаж. При тому факт, що самосуд ще ніхто нікому не дозволяв і жоден самосуду ще не було виправдано, до уваги не беруть.

Дещо інша ситуація із найманими платними вбивцями — ті є холодно-кровними і досвідченими професіоналами своєї темної справи. Вони не апелюють ні до державних, ні до правоохоронних органів і не дають своїм діям навіть часткової гласності. Вони виносять і виконують вироки з огляду на величину ймовірного гонорару і керуються лише самовільно створеними етичними критеріями. Якщо діють справжні професіонали, то часто реального замовника вбивства неможливо встановити роками, десятиліттями і навіть через піввіку чи сторіччя. Показовим прикладом є, як нам видається, вбивство Джона Кеннеді.

Правова безвихідь збільшує попит на найманих убивць, переконує їх, що вони не разові хлопчики за викликом, а вершители долі, незамінні темні рицарі, без яких у перехідний період двовладдя, безвладдя і злочинського нагромадження первинного капіталу не обійтися. У нашій країні цей процес затягнувся на десятиліття і перспективи на докорінну зміну ситуації поки що розгледіти важко. Безправність детермінує озлобленість, що затягується на роки. Або на все життя. Особа не здатна до різких і рішучих форм протесту й захисту своїх законних прав, затаїть образу і приховає її ззовні, але ніколи не змириться з безправністю. Класичний випадок — Матвій Довбенко з «Волині» Уласа Самчука, затаївши образу на більшовиків, люто їх ненавидів до кінця життя і будь-яким пропагандистським трюкам давав рішучу відсіч двома-трьома всім зрозумілими фразами. Не вірив батько, боровся син... Перший обрав як форму боротьби мовчазний спротив, другий вже активнішу форму боротьби з прихильниками комуністичних ідей, нехай на рівні одного пересічного волинського села. Ненависть до більшовизму в цій родині досягла генного рівня, а отже, вкоренилася назавжди.

Ще один приклад — донські козаки, які, як відомо, новий порядок більшовизму повністю не сприйняли. І, поплатившись за непокірність тим, що першими прийняли сталінський терор із масовими розстрілами й виселеннями, вони чи не першими із великих соціальних груп вже на початку війни нацистської Німеччини і більшовицького СРСР виявили бажання боротись із зброєю в руках на боці німців. Іншими словами, озлобленість на рівні окремої особи — це персональний противник системи, а на рівні певної соціальної групи, етносу, нації — це вже суттєво інший вимір, а отже, і наслідки. Ліквідувати чи нейтралізувати цю озлобленість можна правовим забезпеченням і політичними рішеннями, конструктивними і зваженими заходами і роз'яснювального гатунку. І на те потрібний час, терпіння й чималі фінансові потуги.

Висновки:

1. У суспільствах, демократичні засади в яких лише формуються й поволи утверджуються, ЗМІ як суспільно-політична впливова інституція мають певну відповідальність не лише за суспільство загалом, але й за окремого його члена, конкретну особу. Відповідальність ця не є стала і постійна. Вона має певні хронологічні межі: від моменту персонального звернення цієї особи до ЗМІ як до дієвої інституції про захист своїх прав і свобод до логічного розв'язку проблеми конкретної особи. При тому сам факт звернення до ЗМІ варто трактувати як визнання високого іміджу преси, пристойного до неї народного кредиту довіри, а отже, її авторитету.
2. Публікації у стилі журналістських розслідувань не поширені в українських ЗМІ, а тому у нас не викристалізувалася когорта професійних медійників, які спеціалізувалися на зазначеному жанрі. Водночас, журналістське розслідування як метод збору, систематизації й опрацювання фактологічного матеріалу ще не є предметом глибокого теоретичного осмислення.
3. Журналісти широко практикують класичне інтерв'ювання як метод збору інформації в журналістських розслідуваннях. Нерідко обмежуючись лише ним одним. Тому, з одного боку, — робить їх вразливими при «контрнаступі», а з іншого, — це власне невисокий фаховий їхній рівень в окресленому ракурсі.
4. Дослівне переповідання деталей злочинів та опис особливої жорстокості неприпустимі у журналістських публікаціях з етичних критеріїв та міркувань.

-
1. Глушко О. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика / Олександр Глушко. — 2-ге вид. — К. : Арістей, 2006. — 142 с.
 2. Дністрянський С. Демократія та її майбутнє / Станіслав Дністрянський // Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. — Львів, 1999. — 232 с.
 3. Іванов В. Ф., Сердюк В. Є. Журналістська етика / [передм. В. П. Мостового] : Підручник. — К. : Вища шк., 231 с.
 4. Пахолко О. «Я хочу! І гвалтую!»: У міліції, прокуратурі та суді всі в один голос заявляють: «За ним давно тюрма плаче!» А гвалтівник гуляє на сво-

- боді й далі чинить наругу над жінками / Оксана Пахолко // Інформатор. — 2009. — 20–26 січн.
5. *Самчук У. О.* Батько і син / Улас Самчук // Самчук У. О. Волинь : Роман : У 3 ч. / Улас Самчук. — Острог ; Львів : Вид-во НА УОА «Сполом», 2005. — С. 405–628.
6. *Тертычный А. А.* Расследовательская журналистика : Учебн. пособ. для вузов / Александр Тертычный. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 384 с.

INVESTIGATIVE JOURNALISM. THE PUBLICATION IS RESONANT BUT NOT FAULTLESS

Ihor Paslavsky

Ivan Franko National University of Lviv,
Chuprynky Street 49, 79044, Lviv, Ukraine
Tel. office: (032) 239-47-51
E-mail: pais@mail.lviv.ua

This article analyses the material prepared in the style of classical investigative journalism. The successful authorial creative devices as well as professional drawbacks are highlighted. The causal actions of a person, whose rights and dignity have been brutally violated, are modelled.

Key words: investigative journalism, mass media, press, rights, dignity, resonant publication.

ЖУРНАЛИСТСКОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ. ПУБЛИКАЦИЯ РЕЗОНАНСНАЯ, НО НЕ ИДЕАЛЬНАЯ

Игорь Паславский

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
Тел. оф.: (032) 239-47-51
E-mail: pais@mail.lviv.ua

Проанализирован журналистский материал, подготовленный в стиле классического журналистского расследования. Отмечено и удачные авторские творческие приемы, и профессиональные просчеты. Смоделированные причинно-следственные действия персоны, права и достоинство которой грубо нарушены.

Ключевые слова: журналистское расследование, средства массовой информации, пресса, право, достоинство, резонансная публикация.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2009

Прийнята до друку 14.10.2009